

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**KONCEPT PATRIARCHÁTU A MATRIARCHÁTU
V DÍLECH EVOLUCIONISTŮ
19. A 20. STOLETÍ**
Jana Nováčková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**KONCEPT PATRIARCHÁTU A MATRIARCHÁTU
V DÍLECH EVOLUCIONISTŮ
19. A 20. STOLETÍ**

Jana Nováčková

Vedoucí práce:

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Děkuji svému vedoucímu bakalářské práce Prof. RNDr. Ivo T. Budilovi, Ph.D., DSc. za odbornou pomoc, cenné podněty a rady při psaní této práce.

OBSAH

ÚVOD	1
1.1 Metodologie a rozvrh práce	2
2 MÝTUS MATRIARCHÁTU.....	4
2.1 Joseph Francoise Lafitau	4
2.2 Johann Jakob Bachofen	5
3 ZROZENÍ MODERNÍ ANTROPOLOGIE.....	8
3.1 Henry James Sumner Maine.....	9
3.2 John Ferguson McLennan	12
3.3 Lewis Henry Morgan.....	14
3.3.1 Krátký úvod do života Henryho Morgana	14
3.3.2 Morganův evolucionistický vývoj	15
3.4 Edward Burnett Tylor	18
3.4.1 Odvozování původu, bydliště manželů a vyhýbání se	19
3.4.2 Levirát a substituce, kuvade.....	21
3.4.3 Únos nevěsty, exogamie a klasifikační systém.....	21
4 MATRIARCHÁT A PATRIARCHÁT JAKO KULTURNÍ FENOMÉN	23
4.1 Friedrich Engels.....	23
4.1.1 Bachofen	24
4.1.2 McLennan.....	24
4.1.3 Morgan	25

5	MATRIARCHÁT A PATRIARCHÁT V ARCHEOLOGII	27
5.1	Marija Gimbutasová.....	28
5.2	Post-procesuální škola a Ian Hodder.....	29
6	ZÁVĚR.....	31
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	33
8	RESUMÉ.....	35
9	PŘÍLOHY	36

1 ÚVOD

Cílem bakalářské práce je komparativní analýza reprezentativních děl hlavních představitelů evolucionismu 19. a 20. století ve vztahu k jejich pojetí patriarchátu a matriarchátu. Myšlenky evolucionistů tohoto období přispěly k rozvoji novodobé antropologie a daly tak základ pro zkoumání rodové a příbuzenské problematiky. Cílem má být zprostředkovat přehled argumentů hlavních představitelů evolucionistické teorie, zkoumání jejich děl a propojit jejich myšlenky do uceleného textu, protože často badatelé jeden na druhého navazovali nebo naopak vydávali svá díla jako předmět nesouhlasu s představiteli antropologického evolucionistického směru.

Téma jsem si vybrala z několika důvodů. Rozhodujícím faktorem pro můj výběr byly přednášky dějin antropologie, kde jsme se zabývali evolucionistickým pojetím matriarchátu a patriarchátu. Již ze seminářů jsem se dozvěděla rámcový vývoj tématu a dalším rozhodujícím krokem pro mě bylo zjištění, že existuje celá řada publikací a autorů, zabývajících se matriarchátem a patriarchátem a evolucionismem jako takovým.

Koncept matriarchátu přesahuje pole antropologie a zasahuje do různých sociálně-vědních disciplín. O matriarchátu jako formy vlády žen se poprvé dozvídáme od vzdělaného jezuita Josepha Francoise Lafitaua, který srovnával systém odvozování původu u Irokézů a jiných severoamerických kmenů s původním starověkým matrilineárním systémem. Avšak skutečným tvůrcem myšlenky matriarchátu se stal až Johann Jakob Bachofen, který svým zaměřením nebyl antropolog, původní poznatky o matriarchátu pochází z kořenů mimo-antropologických. Do dichotomie matriarchát-patriarchát vstupuje také právní věda v polovině devatenáctého století, kdy Sir Henry Maine hledí na toto téma optikou právníka a srovnává tradiční indické společnosti s poznatky středověkého práva. Veškeré tyto poznatky, které byly nasbírány od dob badatele Lafitaua, až po polovinu devatenáctého století, můžeme nalézt v Engelsově knize *Původ rodiny, soukromého*

vlastnictví a státu, kde autor komentuje poznatky dosud napsané o tomto tématu a činí tak z matriarchátu a patriarchátu skutečný kulturní fenomén. Tímto tématem se zabývali autoři jak v době před zrozením moderní antropologie, tak také v době rozkvětu tohoto údobí, nalezneme však tyto koncepty i v disciplínách příbuzných jako je archeologie, kam můžeme zařadit například Mariju Gimbutasovou.

1.1 Metodologie a rozvrh práce

Má bakalářská práce má být komparací hlavních děl evolucionistů, kteří se myšlenkou matriarchátu a patriarchátu zabývali. Ve své práci jsem využila jak primární literaturu, zejména původní publikace hlavních představitelů, tak také sekundární zdroje, které s uvedeným tématem souvisejí nebo na něj navazují. Jedná se především o anglické antropologické články z časopisů, zabývající se jednak osobami hlavních představitelů a jednak samotnými jejich publikacemi. Rovněž jsem využila české i anglické odborné antropologické literatury.

Text je rozdělen do několika částí. V první části se zabývám mýtem matriarchátu. V této části práce se dozvíme o vzniku konceptu matriarchátu. Hlavními badateli tohoto období jsou Joseph Francois Lafitau a Johann Jakob Bachofen.

Druhá a také nejobsáhlejší část práce nese název Zrození moderní antropologie, kde se věnuji hlavním myšlenkám, které zařazujeme do evolucionismu - jednoho z nejvýznamnějších směrů v antropologii. Dále se budu věnovat hlavním autorům, které řadíme do tohoto směru. Ve své práci se dále zabývám jak argumenty Sira Henryho Mainea, zastávajícího myšlenku patriarchátu, tak také knihami zastánců konceptu matriarchátu. Jedná se především o hlavní představitele evolucionismu, jako jsou John Ferguson McLennan, Edward Burnett Tylor a Lewis Henry Morgan, který přispěl se svými tezemi v knize *Ancient Society* k šíření konceptu matriarchátu a stal se jedním z nejvýznamnějších evolucionistů v antropologii.

Třetí část je rozborem Engelsova díla *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Představím hlavní argumenty Friedricha Engelse, který ve své knize navazoval na předchozí evolucionisty.

Posední kapitola je obraz vývoje matriarchátu a patriarchátu v archeologii. Zde se především věnuji badatelce Mariji Gimbutasová, která je autorkou koncepce tzv. Staré Evropy a jejím ohlasům v soudobé archeologii.

2 MÝTUS MATRIARCHÁTU

Pod pojmem matriarchát si můžeme představit „vládu matek.“ Matriarchátem označujeme typ společenské organizace, v níž rozhodující úlohu mají ženy. Matriarchát byl chápán jako předchůdce patriarchátu. V matriarchátu byl jediný možný příbuzenský vztah mezi matkou a jejím dítětem. Celou takto uspořádanou společnost kontrolovala stařešina. (Malina 2009: 2410)

2.1 Joseph Francoise Lafitau

O matriarchátu jako formy vlády žen se poprvé dozvídáme od vzdělaného jezuita Josepha Francoise Lafitaua (1681-1746), který pobýval pět let u severoamerických indiánských Irokézů. V roce 1724 Joseph Francois Lafitau vydal spis *Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob (Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps)*. (Certeau 1980: 37)

Joseph Francois Lafitau čerpal především z jezuita Juliána Garniera, který prožil mezi kanadskými indiány (Hurony) téměř šedesát let života a který tvrdil, že majetek a politická moc u těchto společností náležela především ženám. Podle Juliána Garniera ženy propůjčovaly část majetku a politické moci kmenovým náčelníkům. Lafitau nezkoumal pouze popis indiánské kultury, nýbrž se také zaměřil na srovnávání zvyků a institucí těchto indiánských kultur se starověkými národy. Lafitau se domníval, že matrilinearita u Irokézů a dalších severoamerických kmenů představuje analogii starověké matrilinearity. Představa matriarchátu těžila z rituálů antiky. Prostřednictvím zkoumání antiky a původních obyvatel došlo k osvětlení kořenů západní civilizace. (Budil 2001: 436)

Podle Davise se Lafitau snažil porovnávat náboženský život Irokézů s ostatními díly klasických autorů, kteří se zabývali otázkou odvozování původu. Lafitau se snažil ukázat, že Irokézové nejsou divoši

(barbarians), ale že naopak mají sofistikovaný náboženský život, srovnatelný s řeckým. (Davis 2010: 31)

2.2 Johann Jakob Bachofen

Za skutečného tvůrce hypotézy o matriarchátu je považován Johann Jakob Bachofen, který svým zaměřením nebyl antropolog, původní poznatky o matriarchátu tedy pochází z kořenů mimo-antropologických.

Johann Jakob Bachofen (1815-1887) byl švýcarský autor a tvůrce slova „mutterrecht“, které bychom mohli do češtiny přeložit jako mateřské právo.

Bachofen se narodil 22. prosince 1815 do bohaté rodiny, která obchodovala v textilním průmyslu. Davis ve své knize píše, že úmrtí Bachofenovy matky v roce 1856 v Bachofenovi vyústilo v zájem studování mateřské historie v dějinách lidstva. Jako nejstarší syn měl převzít rodinný podnik. Studoval právo, filologii a historii. Po roce 1838, kdy ukončil studia, si vytvářel obchodní kontakty v Paříži a ve Velké Británii. V roce 1841 se stal členem Univerzity v Basileji. (Davis 2010: 7-8)

Podle Bamberberga, který se zabýval Bachofenovým dílem, se Bachofen snažil ustanovit morální a historická fakta, která ukazují na prvenství mateřského práva, která vycházejí z přírodních a biologických vztahů mezi matkou a dítětem. Matriarchát jako vývojové stádium bylo vyvolané silnou nespokojeností žen s neřízenou sexualitou, kterou na ně vyvíjeli muži. Postupná řada změn v matriarchální rodině přinesla instituci jednotlivých manželství a matrilineární přenos majetku a jmen. Toto moderní stádium ve vývoji mateřského práva bylo následováno civilní vládou žen, kterou Bamberger nazývá gynokracií (gynocracy).¹

---

1 Bamberger Joan: The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society

Bachofen byl ovlivněn dílem bratrů Grimmů, jejichž mytologické zkoumání dal do kontextu s přicházejícím klasickým evolucionismem. Za Bachofenova ideového předchůdce je považován Ferdinand Eckstein, jehož přístup k mytologii se vyznačoval rovněž výrazným romantickým zabarvením. Na základě rozboru antické mytologie Bachofen usoudil, že v minulosti byla období matriarchální, ve kterých vládly ženy. Bachofen ve své knize *Das Mutterrecht* z roku 1861 rozlišoval tři etapy ve vývoji odvozování původu.

První etapu vývoje Bachofen nazývá – heterismus. Jednalo se o období archaické promiskuity bez pevných partnerských vztahů. Bachofen označil toto období pojmem „telurismus“, kde tamější bohyně byla obdoba řecké Afrodité nebo římské Venuše. Heterismus odpovídal svojí náplní období promiskuity, počátečního vývojového stádia ve vývoji příbuzenství podle Lewise Henryho Morgana. (Budil 2001: 438-441)

Druhá etapa nazývána matriarchátem, se ustanovila až po období konfliktů a anarchie. Vznikla instituce rodiny a bylo zavedeno sociální zabezpečení ženského pohlaví. Ženy získávaly dominantní postavení ve společnosti, protože měly zásadní vliv na zavádění zemědělství. V takovémto typu společnosti byla základní ctnost mateřská láska a naopak největší zločin byla matkovražda (matricida). Hlavní bohyní byla podle Bachofena obdoba Déméter nebo římské Ceres. (Budil 2001: 438-441) Podle Davise přiřazuje Bachofen matriarchálnímu období univerzální volnost a rovnost, zatímco patriarchátu přisuzuje individuálnost a nepřístupnost. Podle Davise se jedná o důvod, proč Marx později navazoval na Bachofena. (Davis 2010: 15)

Posledním historickým stádiem je patriarchát - vyšší forma civilizace. „*Symbolismus dne zvítězil nad symboly noci, astrální imaginace vytlačila imaginaci spjatou se zemí, solární božstva triumfovala nad bohy lunárními a pravice se prosadila na úkor levice.*“

(Budil, 2001, str. 439)

Střet matriarchátu a patriarchátu bychom mohli zařadit do druhého tisíciletí před Kristem, kdy achájské patriarchální pastevci rozvrátili oblast egejských matriarchálních zemědělců.

Bachofen svým dílem ovlivnil řadu autorů. Patřili mezi ně například Wilhelm Schmidt nebo Fritz Graebner, kteří byli němečtí etnologové hlásící se k difuzionismu. Zabýval se jím i Friedrich Engels, který socialisticky interpretoval Bachofenovy myšlenky. Odkaz na Bachofenovu tvorbu najdeme také v díle Friedricha Nietzscheho. Naopak představitelé anglosaské antropologie Bachofena ignorovali, především Henry Maine nebo McLennan, který označil *Das Mutterrecht* za nesrozumitelnou literaturu. Morgan se o Bachofenově díle dozvěděl až po napsání svého díla o matrilineárním systému u indiánských kmenů. (Tamtéž: 438-441)

3 ZROZENÍ MODERNÍ ANTROPOLOGIE

Vznik sociální a kulturní antropologie je spjat s rozvojem jednoho z nevlivnějších vědeckých směrů druhé poloviny devatenáctého století – evolucionismem. Tento směr byl mezinárodním hnutím, které se zrodilo na britských ostrovech a které se následně rozšířilo do většiny evropských zemí. Směr, který dnes označujeme jako evolucionismus, nebyl v době svého vzniku označován jednotnou školou. Představiteli tohoto hnutí byli přívrženci různých vědeckých disciplín a výzkumných center.

Evolucionismus bychom mohli z latiny přeložit jako učení o vývoji v přírodě, ve společnosti atd. Evolucionismus zdůrazňuje evoluci a potlačuje revoluci. Opakem je kreacionismus. Ve společenských vědách se v devatenáctém století stal dominujícím paradigmatem, založeném na biologické inspiraci vedoucí spíše k Jeanu-Baptisteovi de Lamarckovi než k Charlesi Darwinovi.

Jednotlivé stupně vývoje jedince byly považovány za analogii při utváření vývoje celého lidstva. Vývoj byl chápán jako progresivní proces. Evolucionismus je charakterizován jako směr od jednoduchého ke komplexnímu, od menších celků k větším. Poznání je dáno především genezí jevů, proto nejdůležitější metodou pro evolucionismus se stala metoda srovnávací. Pomocí srovnání jevů bylo možné dospět k něčemu všobecnému a přirozenému. Je-li dáno schéma vývoje a srovnávací metoda, je nutné kategorie jevů nesouhlasících se schématem pojímat jako relikty, přežitky. Evolucionismus je tedy ahistorický, historii využívá pro ilustraci svých představ. Vývoj je pak chápán jako jednosměrný, unilineární a odchylky, které nejsou označeny za přežitky, jsou chápány za vedlejší větve, které později s hlavním vývojem splynuly.

(Malina 2009: 1158-1163)

Pro evolucionisty byl důležitý zákon konvergence, který tvrdil, že společenské jevy vznikají nezávisle na určitých stupních vývoje kdykoli

a kdekoli. Ostatně již bratři Grimmové přišli s tvrzením, že pohádky mohly vznikat nezávisle na sobě na různých místech a v různých časech.

Úspěchy přírodovědců Charlese Darwina a Ernesta Haeckela podnítily využití biologických paralel i v humanitních vědách, stále častěji se používaly biologické termíny. V historiografii se evolucionismus neujal zřejmě proto, že jeho místo vyplnil historismus, který převzal většinu jeho funkcí.

V archeologii a antropologii znovu ožívá evolucionismus v koncepci neoevolucionismu v první polovině dvacátého století. Přináší jí především vlivný britský archeolog Vere Gordon Childe (1892-1957), který rozdělil neolit a vytvořil koncepci neolitické revoluce. (Tamtéž: 1158-1163)

K nejvýznamnějším představitelům evolucionistické školy patří především H. J. S. Maine, J. F. McLennan, E. B. Tylor, J. J. Bachofen, L. H. Morgan.

3.1 Henry James Sumner Maine

H. J. S. Maine (1822-1888) je vedle Edwarda Burnett Tylora a Lewise Henryho Morgana považován za jednoho ze tří zakladatelů moderního antropologického myšlení. Je řazen k zakladatelům politické antropologie a položil základy srovnávací antropologie práva. Zabýval se vztahy mezi tradiční a moderní společností. Henryho Mainea nemůžeme zařadit mezi antropology v pravém slova smyslu, byl to právník, který se zabýval starozákonním právem, ve kterém figurovali patriarchové. Ve svých pracích se nechal inspirovat indickým právem, ve kterém nalézá podobnosti s právem v Evropě a na Předním východě. (Budil 2001: 431-432)

Henry Maine se narodil 15. srpna 1822 a studoval na Univerzitě v Cambridge, kde se naučil psát na dobré úrovni v řečtině, latině

a angličtině. Záhy psal pro *Saturday Review*. Vystudoval právnickou fakultu a v roce 1847 se stal profesorem občanského práva v Cambridge. Stal se také poradcem královského koncilu v Indii. Když se vrátil do Anglie, věnoval se opět přednášení na univerzitě. Zemřel v roce 1888. (Smellie 1928: 64)

Maine je tvůrcem knihy *Starobylé právo (The Ancient Law)*, kterou vydal v roce 1861, dále publikace *Vesnická společenství Východu a Západu (Village Communities in the East and West)* z roku 1871. (Tamtéž: 64)

Podle Landmana Maine tvrdí, že pokud budeme studovat a definovat prvotní podoby zákona, pravidel a povinností, budou pro nás tyto informace nedocenitelné. Obsahují totiž všechny formy, do kterých se zákony následně přeměnily. (Landman 1930: 407)

Při představování zásadních myšlenek Henryho Mainea je zapotřebí definovat objekt zájmu. Pod pojmem patriarchát si můžeme představit „vládu otců“. Jedná se o typ organizace, ve které má hlavní slovo otec rodiny. Je to forma společnosti, která je založena na příbuzenských skupinách a dědické posloupnosti výhradně po mužské linii. V rámci evolucionistického bádání představuje patriarchát navazující stádium, které proběhlo po údobí matriarchátu. Patriarchát byl prezentován jako společnost, kde hlavou rodiny je muž, který má jako jediný přístup k ženám a všechny sociální vztahy, které můžeme odvodit z příbuzenského stavu, se vztahují k otci. V matriarchátu se předpokládala promiskuita jako jediný možný vztah mezi ženou a mužem a vztah matky a jejího dítěte. (Malina 2009: 3057)

V kapitolách *Primitive Society and Ancient Law* a *The Early History of Testamentary Succession* knihy *Ancient Law* se Henry Maine zmiňuje o několika klíčových skutečnostech, které ukazují na patriarchální společnosti. Když zemře v rodině muž, tak je jeho majetek rozdělen mezi potomky, přičemž nejstarší syn někdy obdrží dvojitý podíl pod jménem prvorozenectví. Mohlo se také stát, že otec byl sesazen z „hlavy“ rodiny

svým synem, který disponoval výjimečnou statečností a bystrostí. Děti a ženy, byly uznány společností, pouze když byly uznány otcem. Pokud žena zemřela svobodná, tak její děti nebyly uznány za její legitimní potomky. Pokud se provdala, její děti spadaly pod příbuzenskou linii jejího manžela, ne jejího otce. Obecně platilo, že ženy a děti neměly žádná práva, byly závislé na rozhodování hlavy rodiny - muže. Maine se také zmiňuje o Homérově Odysseji, kde píše o Kyklopi. Pro primitivní společnosti je podle něho příznačné, že cizince s odpudivým fyzickým vzhledem označují za monstra, obry či démony. Maine také tvrdil, že jednotka starověké společnosti byla rodina, v moderní společnosti je to jednotlivec. Agregace rodin tvoří rod, agregace rodů tvoří „kmen“ (tribe), spojení „kmenů“ tvoří commonwealth, ten je tvořen osobami, které spojuje společný předek. Podle Mainea z toho vyplývá, že všichni lidé v minulosti odvozovali svůj původ z jednoho předka a že bylo jediné možné pokrevní příbuzenství. Členství je tedy založeno na společné linii. (Maine 1908: 100- 191)

„Henry Maine navázal na myšlenky srovnávacího jazykovědce Jacoba Grimma, který tvrdil, že původní indoevropské lidové společenství odpovídalo svým uspořádáním starogermánské marce, to znamená patriarchální a demokratické jednotce, vyznačující se společnou držbou majetku a půdy.“ (Budil, 2001, str. 431)

Henry Maine v duchu indoevropské ideje označil vnitřní strukturu hinduistických obcí za analogii germánské marky. Henry Maine nevěřil v koncepci přirozeného práva, ve svobodné uzavření sociální smlouvy v archaických společnostech. Maine navazoval na teze Thomase Hobbesa, že archaický člověk nebyl svobodný. Primárním stavem lidské společnosti byla podle Mainea patriarchální dispozice. Byl to svět, kde vládli patriarchové, kteří byli provázáni různými patriarchálními a patrilineárními korporacemi. Maine také tvrdil, že politická organizace v „primitivních“ společnostech byla založena na pokrevních a rodových svazcích a všichni měli společný majetek.

Podle Mainea byl britský právní systém pokročilejším produktem archaické indoevropské tradice, která prošla legislativní změnou inspirovanou římským právem. V Indii se nacházela jeho méně rozvinutá analogie. (Budil 2001: 431-432)

Za jeho hlavního oponenta byl pokládán J. F. McLennan, který tvrdil, že nejstarší příbuzenský systém byl založen na mateřské linii.

3.2 John Ferguson McLennan

Výklad Henryho Mainea zpochybnil skotský badatel John Ferguson McLennan (1827-1881), podle kterého se na počátku lidských dějin nacházela matrilineární společnost.

McLennan se narodil v Inverness v rodině pojišťovacího agenta. Studoval v Aberdeenu a na Trinity College v Cambridge. Pracoval jako novinář v listu *The Leader* a roku 1857 se usadil v Edinburghu jako právník.

McLennan byl silně ovlivněn dílem britského ekonomy Thomase Roberta Malthuse, který ve svém díle *Esej o principu populace* tvrdil, že hladomory a války jsou způsobeny nesouladem mezi růstem počtu lidí a potravin. Počet lidí roste řadou geometrickou, zatímco zdroje a potraviny rostou řadou aritmetickou. Epidemie a hladomory pak byly obecným zákonem „boje o přežití.“ Těmito úvahami se nechal inspirovat McLennan ve svých myšlenkách o „primitivním společenství“, kde v zájmu přežití musela být stanovena určitá eliminační pravidla.

(Budil 2001: 433)

Podle Barnese dokládal McLennan správnost svých tvrzení tezí, že symbolický únos nevěsty, který známe ze svateb v moderní době, je pozůstatkem předchozí etapy ve společnosti, kdy archaické společnosti byly exogamní. I přes tyto okolnosti únos žen z okolních nepřátelských společností byl jedinou možností jak získat ženu a matku pro děti ve své společenské organizaci. Podle Barnese McLennan tvrdil,

že všechny exogamní kmeny byly matrilineární. Původ exogamie a únos nevěst spočíval v ženské infanticidě. (Barnes 1999: 60)

V knize *Primitive marriage* se McLennan vyjadřoval ke skutečnosti, že archaické společnosti usmrcovaly novorozence ženského pohlaví, protože pro „primitivní společnosti“ představovali větší zátěž než děti mužského rodu. Toto dlouhodobé usmrcování dětí ženského rodu vedlo později k nedostatku žen, které musely být poté vyhledávány u jiných skupin. McLennan tento zvyk označoval termínem exogamie. Společnost má podle McLennana povinnost uzavírat sňatek pouze se členy jiné skupiny. Opakem je endogamie, kde je pravidlem uzavírání sňatku výhradně v rámci společenské skupiny. McLennan tvrdil, že v archaických společnostech mohla být exogamie prosazována výhradně únosem žen, neboť ženy byly velmi vzácnou komoditou. Zatímco muži byli rádi, že si „ulovili“ ženu pro sebe a své náčelníky, tyto nedobrovolně unesené ženy by se raději staly otrokyněmi nebo konkubínami, než jejich manželkami. (McLennan 1865: 93-150)

Z důvodu velkého nedostatku žen bylo rovněž nutné, aby jedna žena sdílela více partnerů. Tím vznikla „hrubá polyandrie“, s tím souvisí také skutečnost, že nebylo zřejmé, kdo je otcem dítěte. Nejstarší příbuzenský princip podle McLennana byl založen na mateřské linii - jediné jistotě pokrevního příbuzenství. Z „hrubé polyandrie“ se pak vyvinul „tibetský typ polyandrie“ - typ uspořádání, kdy dva pokrevní bratři měli jednu společnou ženu. Tento vývojový krok byl důležitý pro následující určení otcovství. Polyandrie se postupně přeměnila do levirátu a vznikl koncept otcovské linie, kde důležitou roli sehrálo soukromé vlastnictví. (Budil 2001: 433-435)

V čem spočívaly zásadní rozdíly v přístupu McLennana a Henryho Mainea? McLennan na rozdíl od Henryho Mainea uvažoval o evoluční posloupnosti opačně. Vývoj probíhal přes matrilineární kmen a rod až k rodině. Maineův vývoj však procházel přes patriarchální uspořádání, rod až ke kmeni a státu a důležitou změnou byl podle něj přechod

od pokrevních vazeb k teritorialitě. Maine odpověděl na McLennanovu kritiku knihou *Vesnická společenství Východu a Západu* (1871), kde znovu zdůraznil svá předchozí tvrzení, že indické venkovské společenství bylo založeno na patriarchálním principu. (Tamtéž: 433-435)

3.3 Lewis Henry Morgan

Lewis Henryho Morgana je možné považovat za jednoho z největších představitelů evolucionistického myšlení devatenáctého století. Lewis Henry Morgan začleňuje do svého výkladu McLennanovo schéma a pokračuje tím v dalším rozboru matriarchálních a patriarchálních koncepcí, které byly objektem zájmů všech doposud výše zmíněných autorů.

3.3.1 Krátký úvod do života Henryho Morgana

Lewis Henry Morgan (1818-1881) byl silnou osobností v historii etnologie. Napsal dvě hlavní práce. V roce 1871 vydal *Systémy pokrevnosti a sešvagření lidské rodiny* (*Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*) a v roce 1877 napsal knihu s názvem *Pravěká společnost* (*Ancient Society*). Morgan kombinoval data z jeho vlastního terénního výzkumu se svými intelektuálními poznatky, kterými disponoval. Životopisec Ressek o něm řekl, že Morgan vytvořil z antropologie vědní disciplínu. (Service 1981: 27)

Lewis Henry Morgan se narodil v roce 1818 do rodiny zámožného statkáře a vyrůstal ve vesnici Aurora na západě státu New York. Morgan byl v průběhu studií velmi ovlivněn přednáškami referenda Eliphaleta Notta, který byl prezidentem Union College. Nott se snažil se svým studentům vštěpovat jistou puritánskou a filozofickou výchovu. Předčítal svým studentům například z knihy *Historie civilizace v Evropě* od Françoise Guizota, který byl považován za představitele liberálního myšlení. Během studia práv založil s několika přáteli „Řád gordického uzlu“ (The Gordian knot). Jednalo se o bratrstvo, jehož členové imitovali

chování starověkých Řeků. Již několik let po založení tohoto uskupení, měl Řád gordického uzlu více než 500 členů v různých městech.

Poblíž Rochesteru, kam se Morgan po studii přestěhoval, se nacházela indiánská rezervace obývaná Irokézy. Morgana život indiánů zaujal a začal se o ně více zajímat. Začal studovat jejich zvyky a tradice. Řád gordického uzlu přejmenoval na Velký řád Irokézů. Začal vystupovat v „Nové konfederaci Irokézů“, kde jeho úlohou bylo pronášení důležitých projevů členům klubu. Tyto řeči pak Morgan publikoval ve formě čtrnácti „dopisů Irokézům“ adresovaných Albertovi Gallatinovi, tehdejšímu prezidentovi Newyorské historické společnosti. Tyto dopisy pak byly podnětem pro sepsání knihy, která v roce 1851 byla vydána pod názvem *Liga Irokézů*. Jeho asistent byl Ely Parker, který pro něj tlumočil, byl to syn náčelníka Tonawandů, skupiny náležící pod kmen Seneků. Pro Morgana bylo vzdělání tím nejlepším krokem k integraci indiánů do společnosti. Senekové byli finančně podporováni ze strany členů klubu a Morgan je obhajoval při sporu o pozemková práva. Vedl také terénní výzkum.

Jedním z Morganových studentů byl Lorimer Fison. V roce 1869 provedl analýzu příbuzenských systémů obyvatel, kteří žili na ostrovech Tonga a Fidži. Fison se nechal inspirovat Morganovým výzkumem k vlastnímu antropologickému bádání. (Van der Grijp 1997: 104-128)

3.3.2 Morganův evolucionistický vývoj

Od Morganova životopisu přecházíme k jeho výkladu knihy *Pravěká společnost*, ve které se zabýval příbuzenským vývojem.

Morgan v první části své knihy *Pravěká společnost neboli výzkumy průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci (Ancient Society, or Researches in the Line of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilisation)* rozlišuje pojmy *societas* a *civitas*. První termín označuje rodovou společnost založenou na osobách a na osobních vztazích. V rámci *societas* ještě rozlišil tato integrační

stádia: rod, frátrie, kmen a konfederace kmenů, které dohromady tvořily lid nebo národ (populus). Civitas je založena na území a vlastnictví a můžeme ji označit jako stát. Základem je městský obvod, vyznačený hranicemi spolu s majetkem. Zde můžeme rozlišit stádia: obec, okres, země. (Morgan 1954: 90)

Jestliže se máme dopracovat k Morganovým argumentům, které z něho dělaly zastánce myšlenky matriarchátu jako původního příbuzenského uskupení, je potřeba si nastínit hlavní vývojová stádia rodiny, systémy a dichotomie, se kterými pracuje. Kompletní Morganova vývojová stádia (divoštství, barbarství a civilizace) jsou dostupná v příloze pod bodem jedna.

V rodině pokrevních příbuzných a v rodině punaluanské, byla otcovská moc nemožná. Základní organizační jednotku celého společenského systému představovala skupina sester, jejich dětí a všech potomků po ženské linii. V této době převládala rodina pokrevně příbuzných a rodina punaluanská. Z toho stavu se postupně vyvinula syndyasmická rodina a spolu s ní náznak otcovské moci. Ta byla zprvu slabá a nestálá, ale se vzestupným pokrokem společnosti, ve které se objevovalo stále více charakteristických rysů monogamie, se stávala silnější a stabilnější. Reálný základ otcovské moci byl poprvé položen až tehdy, kdy se mezi lidmi začal hromadit velký majetek. V tu chvíli nejen ženy, ale také muži, chtěli předávat získaný majetek svým dětem a došlo k převratu v odvozování původu z ženské linie na tu otcovskou. Setkáváme se zde s částečným nebo úplným otroctvím určitého počtu osob v rodině, kde ženy a děti se musely podřídit moci otcovské. Jednalo se o výjimečný a v římské rodině dokonce extrémní stav otcovské autority. (Tamtéž: 382-383)

Morgan si kladl otázku: Jak je možné, že se odvozování původu změnilo z ženské linie na mužskou bez následku zničení rodu? Na tuto otázku si v zápětí odpověděl. Změna proběhla na základě dohody, že všichni současní členové rodu zůstanou členy,

a že v budoucnu zůstanou jen děti, jejichž otcové patří k rodu a jen ty ponesou rodové jméno, zatímco děti ženských členů budou z rodu vyloučeny. Tím by se nepozměnilo příbuzenství a vzájemné vztahy stávajících členů, pouze by zůstaly ty děti, které byly předtím vyloučeny, a opačně by to bylo s dětmi, které v něm předtím zůstávaly. Během několika generací mohla být změna provedena. Tato změna proběhla u řady amerických Indiánů. Jestliže budeme předpokládat, že tato změna proběhla i u starých řeckých a latinských rodů, můžeme si charakterizovat některé znaky původu odvozované po ženské linii. Podle Morgana sňatek uvnitř rodu byl zakázán, čímž děti přináležely k jinému uskupení, než byl rod jejich údajného otce. Úřad náčelníka a jeho majetek byl dědičný. Děti tedy byly vyloučeny z dědictví a nemohly ani převzít nástupnictví po svém údajném otci. Boj o nové dědické právo byl silným motivem pro změnu odvozování původu ze ženské na mužskou linii. (Morgan 1954: 286-289)

Vedle představení Morganova stanoviska k původnímu matrilineárnímu příbuzenskému uskupení je na místě zmínit Morganovu typologii rodiny, kterou rozebral ve své třetí části *Pravěké společnosti* nazvané *Vývoj ideje rodiny*. Morgan rozlišoval pět postupných forem rodiny, přičemž každá má svou vlastní instituci manželství. S nějakými typy jsme se již seznámili dříve, teď si je představíme v širším rámci.

První typ rodiny nazýval Morgan rodinou pokrevních příbuzných, která se zakládala na skupinovém manželství bratrů a sester, vlastních i pobočných. Rodina punaluanská se zakládala na skupinovém manželství několika sester s jejich manžely nebo několika bratrů s jejich manželkami. Rodina syndyasmická, podle Engelse také označována jako párová, se zakládala na manželství jednotlivých párů, avšak bez výlučného spolužití. Základem rodiny patriarchální bylo manželství jednoho muže s několika ženami. Ženy byly přitom většinou drženy v odloučení. Posledním typem je rodina monogamní, kde základem rodiny jsou jednotlivé páry, které spolu žijí. První, druhý a pátý typ jsou základními formami rodiny, které doposud existují. Ostatní dvě formy již zanikly. (Tamtéž: 315-316)

Nejarchaičtější systém pokrevního příbuzenství Morgan nazval malajským. Rozlišuje kategorie příbuznosti: rodič, dítě, prarodič, vnuk, bratr a sestra. Tento systém byl později nahrazen systémem turánským, který měl tendenci potlačit manželství pokrevních příbuzných. Docházelo k zákazu sňatku uvnitř rodu, což vyloučilo možnost sňatku mezi bratry a sestrami. Časem vznikl třetí systém, který se nazývá árijským, semitským nebo uralským, kde příbuzenské vztahy odpovídaly monogamní rodině. Vedle příbuzenství pokrevního existuje ještě příbuzenství švagrovské, které se objevilo spolu s první formou rodiny.

Morgan rozlišoval dvě formy systémů. V klasifikačním systému nejsou pokrevní příbuzní popisováni, pouze jsou zařazováni do kategorií. Existuje pouze jeden termín pro označení osob patřících do stejné kategorie. Tato forma klasifikace byla u systému malajského a turánského. Naopak deskriptivní systém umožňuje přesně definovat příbuzenský vztah každé osoby (bratrův syn apod.). Tento systém, který vznikl spolu s monogamií, byl charakteristický pro árijské, semitské a uralské rodiny. (Tamtéž: 317- 323)

3.4 Edward Burnett Tylor

Edward Burnett Tylor se narodil 2.října roku 1832 ve městě Camberwell. Navštěvoval školu Grove House School v Tottenhamu. Po studiích krátce pracoval a poté začal cestovat po světě. Tylorovy cesty po Americkém kontinentu ho zavedly do Mexika, kde se roku 1856 seznámil s antropologem Henrym Christiem. Své postřehy z cest později vydal v roce 1861 pod názvem *Anahuac, or Mexico and Mecicans*. Roku 1871 rovněž vydává knihu *Primitivní kultura (Primitive culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom)*. Tylor nedostudoval vysokou školu, přesto se na univerzitě udržel zprvu jako správce univerzitního muzea, poté jako přednášející oboru antropologie, a v letech 1895 až 1909 se stal profesorem. (Lowie 1917: 262-263)

E. B. Tylor je dnes považován za zakladatele kulturní antropologie jako vědecké disciplíny, hlavně z důvodu definování předmětu jejího zájmu. Tímto předmětem je kultura. Většina autorů, kteří se zajímali o dějiny antropologie, se shodli na skutečnosti, že Tylor jako první definoval kulturu v moderním antropologickém smyslu slova. „*Tylor pojal lidskou kulturu jako komplexní celek, zahrnující náboženské a etické hodnoty a systémy, právní předpisy, poznání, umění a všechny zvyky a schopnosti, kterými jedinec disponuje jako příslušník společnosti a které si osvojil učení*“ (Budil, 2001, str. 495)

Margaret Hodgen se vyjadřuje ve svém článku o vztahu, který měl Tylor k darwinismu. Tylor byl ze všech klasických evolucionistů darwinismem poznamenán nejméně. Podle Margaret Hodgen věnoval Darwin svoji pozornost především živým věcem, jejichž současná rozmanitost byla připisována změně a vzniku nového. V otázce myšlenky přežití to bylo v zájmu něčeho nového. Naopak Tylor věnoval svoji pozornost především lidské kultuře, rovněž ho jako Darwina zajímala změna a vznik nového. Zajímal se o staré kulturní prvky, které z minulosti přetrvaly dodnes. U Darwina se vztahoval koncept přežití k žijícímu, novému, organicky způsobilému, vhodnému a harmonickému. Zatímco pro Tylora se přežitek v kultuře vztahoval k neživotnému, starému, kulturně nezpůsobilému, nekonzistentnímu a nelogickému. (Hodgen 1931: 308)

3.4.1 Odvozování původu, bydliště manželů a vyhýbání se

Tylor pro své hledání historických kořenů civilizace zvolil komparativní metodu kulturních prvků. Komparativní metodu a matematické postupy Tylor využil ve své práci *O Metodě výzkumu vývoje institucí (On a Method of Investigating The Development of Institutions: Applied to Laws of Marriage and Descendent)* z roku 1889. Pracoval se vzorky několika set populací a snažil se dokázat, že některé kulturní zvyky na sebe navazují.

Tylor využil svoji metodu na zvyk „vyhýbání se“ (avoidance) mezi manžely po svatbě a příbuznými jejich žen a mužů. V rodině, do které se muži přiznili, se nemohli na sebe dívat, nemohli se sebou mluvit a vyhýbali se vzájemnému vyslovování jmen. Především tento zvyk se objevoval ve vztahu mezi manžely a jejich tchýněmi. „Vyhýbání se“ bylo přítomno u šedesáti pěti z tří set padesáti zkoumaných populací.

Dalším jevem, kterým se Tylor zabýval, bylo „místo bydliště“ manželů po svatbě (residence). V šedesáti pěti případech se manžel trvale nastěhoval k rodině manželky, vznikala matrilokalita. V osmdesáti šesti případech se manžel na krátkou dobu přestěhoval do rodiny manželky a po čase se spolu odstěhovali do nové lokality (neolokality) a ve sto čtyřiceti jednom případě se žena stěhovala k rodině muže, čímž vznikala patrilokalita. Tylorovým závěrem bylo, že vyhýbání se manžela rodině jeho manželky je spojeno s jeho bydlením u její rodiny. Obdobně je tomu u patrilokality, kdy se manželka vyhýbá rodině manžela. Podle Tylora je manžel/manželka vstupující do domu cizí rodiny brán/brána jako cizinec/cizinka, který/která nemá žádná práva. (Tylor 1889: 247)

Dalším zvykem, kterým se Tylor zabýval, byla „teknonymie“ (teknonymy) - zvyklost oslovovat rodiče jménem jejich dítěte, místo jejich osobním jménem. Pro Tylora bylo překvapením, když tuto skutečnost našel v blízké spojitosti s výše uvedeným zvykem manželova pobytu u manželčiny rodiny. Tylor uvedl příklad indiánské populace Kriů, na kterých ukázal výše zmíněné zvyklosti. Manžel žijící v rodině manželky je povinen točit se zády k členům této rodiny, nesmí s nimi mluvit, především s tchýní. Důležitým mezníkem ve vývoji postavení otce v rodině je narození prvního dítěte, poté si otec vezme jeho jméno a stane se tak symbolicky členem rodiny. Poté rodina přestane předstírat, že ho nezná. V Austrálii se Tylor setkal s případy, kdy se patrilokalita vyskytla společně se zvykem vyhýbání se muže s rodiči ženy. Interpretuje tuto skutečnost jako „přežitek“ z dob, kdy manžel bydlel u rodiny

manželky. Podle Tylora výsledky jeho zkoumání dokazují, že prioritní residencí bylo bydlení manžela v rodině manželky. (Tamtéž: 247 - 250)

3.4.2 Levirát a substituce, kuvade

Tylor ve svém díle *O metodě výzkumu vývoje institucí* pokračoval ve zkoumání dalších přežitků a seznamoval čtenáře s následujícími zvyklostmi.

Levirátem označoval sňatek vdovy a bratra nebo jiného blízkého příbuzného jejího zemřelého manžela. Levirát se objevil přibližně v jedné třetině zkoumaných populací. Dalším zvykem je substituce - opětovné vdáváním vdov, kdy sňatky jsou často domluveny ještě před narozením budoucích manželů. Stejně jako tomu bylo u levirátu, tak i zde v případě úmrtí je rodina povinna nahradit zemřelou ženu jinou ženou a vdova si musí vzít příbuzného zemřelého manžela. K opětovnému vdávání nedochází pouze v případě, že ženu následovník jejího zemřelého manžela odmítne. Levirát se podle Tylora vyskytuje ve všech třech obdobích vývoje rodové linie od matrilineární, přes přechodné, až po patrilineární. Naopak se substitucí se setkává až v přechodném období, což pro Tylora byl důkaz o vývojové prioritě matrilineárního uspořádání.

Tylor potvrzoval svými výsledky zkoumání zvyku kuvade dřívější teze již zmiňovaného Johanna Jakoba Bachofena, podle kterého je kuvade symbolickým aktem otcovství v údobí přechodném mezi matriarchátem a patriarchátem. Tylor tvrdil, že tento zvyk se často v minulosti nevyskytoval, což ho přivedlo k názoru, že se jedná o opadající přežitek z minula. Kuvade je obřadné předstírání těhotenství, porodu a následného šestinedělí dítěte. (Tamtéž: 253- 256)

3.4.3 Únos nevěsty, exogamie a klasifikační systém

Tylor na dalším zvyku, který bychom mohli pojmenovat „sňatek ukořistěním“ (marriage by capture), opět doložil prioritu matrilineárního

uspořádání. Tylor rozlišil několik různých typů. V prvním typu docházelo k násilnému únosu žen z jiného kmene. Druhý typ je formou sňatku mezi již spřátelenými kmeny, který se vyskytoval pouze v patrilineárních společnostech. Poslední formou je formální obřad smluvený předem. Tento typ se vyskytoval pouze v přechodném stádiu, v době zrodu otcovství jako formy instituce a plynule přešel v patrilineární, již plně legitimní stádium ve vývoji uspořádání společnosti. (Tamtéž: 260-261)

Tylor se zabýval exogamií a klasifikačními systémy příbuzenství. Druhým zmíněným termínem se zabýval již zmíněný Joseph Francois Lafitau ve své knize *Zvyky amerických divochů*. (Tamtéž: 262- 263).

Robert H. Lowie ve svém článku o exogamii a klasifikačních systémech poznamenal, že o souvislostech mezi exogamií a klasifikací primitivních příbuzenských systémů se již dlouho diskutuje. Podle Roberta Lowie byl Tylor první, kdo viděl exogamii a klasifikační systém jako dvě strany jedné a té samé instituce. (Lowie 1915: 223)

4 MATRIARCHÁT A PATRIARCHÁT JAKO KULTURNÍ FENOMÉN

Tato kapitola je rozbořem Engelsova díla *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, vydané v roce 1884 a patřící k nejvýznamnějším dílům tohoto badatele. Autor ve svém díle navazoval na myšlenky Karla Marxe. Kniha byla napsána v souvislosti s výzkumem Lewise H. Morgana. F. Engels se v předmluvách k tomuto dílu vyjadřoval k nejvýznamnějším badatelům, kteří se zabývali konceptem matriarchátu či patriarchátu. Jedná se o stručný přehled poznatků od Bachofena až po Morgana. Samotný obsah knihy je rozbořem Morganovy knihy.

4.1 Friedrich Engels

Friedrich Engels, v českém prostředí uváděný spíše jako Bedřich Engels, se narodil 28. 11. 1820 v Barmenu do rodiny majitele textilní továrny. Byl to německý politický filosof a ekonom, spoluzakladatel marxismu a osobní přítel Karla Marxe. (Bonar 1895: 95-96)

Autor poukazyval na skutečnost, že až do počátku šedesátých let devatenáctého století nemohlo být o studiu dějin rodiny ani řeči. Historická věda byla ovlivněna pěti knihami Mojžíšovými. Patriarchální forma rodiny, která je v nich vylíčena podrobně, se pokládala za nejstarší formu rodiny. (Engels 1967: 9)

Friedrich Engels věnoval zvláštní pozornost studiu antropogeneze a počátkům lidské společnosti a to především na základě Johanna Jakoba Bachofena a Lewise Henryho Morgana. „*Lidská ruka je mu nejen orgánem práce, nýbrž i jejím produktem*“ (Malina 2009: 1162)

Engels se v úvodu své knihy *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* vyjadřoval k výše zmíněným evolucionistům a na některé kriticky pohlížel ohledně jejich dosavadního výzkumu. V následujících podkapitolách se snažím stručně vystihnout Engelsova ocenění a kritiky jiných autorů.

4.1.1 Bachofen

Podle Engelse se studium dějin rodiny datuje od roku 1861, kdy vyšlo Bachofenovo dílo *Das Mutterrecht*. Engels tlumočil a přebíral Bachofenovy teze o vývoji konceptu rodiny, které se vyvíjely přes heterismus k monogamii, od mateřského práva k otcovskému právu. „Podle Bachofena nezpůsobil tedy dějinné změny ve vzájemném společenském postavení muže a ženy vývoj faktických životních podmínek, nýbrž náboženský obraz těchto životních podmínek v jejich hlavách.“ (Engels 1967: 10)

Bachofen podle svých názorů vyložil také Aischylovu Oresteiu jako boj mezi zanikajícím právem mateřským a mezi otcovským právem, které se v herojské době pomalu stávalo přednějším. Orestes, který pomstil vraždu otce tím, že zabil matku, se odvolával na to, že se Klytaimnestra dopustila dvojího zločinu: že usmrtila svého manžela, a tím také jeho otce. Orestes se podle Engelse ptá, proč je pronásledován on a ne matka, která je podle něj více vinna. Dostane se mu odpovědi. „Nebyla s mužem, kterého zabila, pokrevně spřízněna.“

(Engels 1967: 11)

Posláním je stíhat pouze vraždu mezi pokrevními příbuznými a podle mateřského práva je nejtěžším zločinem vražda matky. Podle Engelse byl Bachofen prvním badatelem, který našel v klasické literatuře stopy o tom, že před monogamií existoval u Řeků a Asiatů stav, kdy žena měla více mužů a i muž měl více žen bez mravní újmy. Proto se původ mohl odvozovat výhradně po přeslici a to i v době monogamie, kdy už bylo otcovství jisté. Toto odvozování zabezpečovalo jak dětem, tak i jejich matkám vyšší společenské postavení. (Engels 1967: 11)

4.1.2 McLennan

J. F. McLennan rozlišoval skupiny na exogamní a endogamní. Podle Engelse si kladl McLennan otázku: Odkud se tento zvyk exogamie vzal? Engels tvrdil, že povědomí o pokrevním příbuzenství a

krvesmilstvu se vyvinulo mnohem později. Má to něco společného se zvykem u skupin domorodých obyvatel, kteří zabíjeli děti ženského pohlaví hned po narození. Tím vznikl přebytek mužů, za následek to mělo efekt mnohomužství. Vědělo se, kdo je matkou dítěte, otec jistý nebyl. Odvozování příbuzenství se uskutečňovalo pouze po mateřské linii. Dalším důsledkem nedostatku žen byly násilné únosy žen z cizích kmenů. Engels ve své knize podotýká, že McLennan koncept exogamních skupin neobjevil a ani tomu podle něho neporozuměl. (Tamtéž: 12 - 13)

Engels uvedl dvě hlavní slabiny McLennenova výkladu. V první řadě je podle Engelse pozoruhodné, že forma únosu žen je nejvýraznější a nejčastější u společností, které odvozují svůj původ po meči. Dále Engelsovi přišlo zajímavé, že děti nejsou soustavně zabíjeny nikde, kde existuje exogamie vedle sebe s nejstarší formou příbuzenství. Podle Engelse McLennen do antropologie nevnese žádný výrazný přínos, spíše naopak. (Tamtéž: 13-15)

4.1.3 Morgan

Engels tvrdil, že v roce 1871 vystoupil Morgan s novým materiálem. Tvrdil v něm, že příbuzenský systém, který zkoumal u Irokézů, je společný všem původním obyvatelům Spojených států. Z toho plyne, že by měl být rozšířen po celém kontinentu, i když tento systém je v rozporu s příbuzenským stupněm, který vyplýval z platného manželského uspořádání. Z dotazníků, které Morgan vytvořil pro americký lid, zjistil následující: Příbuzenský systém amerických indiánů neplatí jen na území Ameriky, ale také v Asii a částečně v Africe a Austrálii. Vedle příbuzenského systému Irokézů platí takový příbuzenský systém, který se dá vysvětlit vyhynulou formou skupinového manželství.

V díle *Ancient Society* Morgan podle Engelse poukazuje na skutečnost, že endogamie a exogamie nejsou protiklady. Nikdy nebylo prokázáno, že by exogamní společnosti existovaly. V době, kdy

existovalo skupinové manželství, se dělil kmen na určitý počet skupin pokrevně příbuzných po matčině linii, skupina tedy byla tvořena rody. Uvnitř těchto rodových skupin platil přísný zákaz sňatku. Muži z jednoho rodu měli možnost si vzít ženu ze stejné skupiny, ale museli si ji vybírat ne ze svého rodu, ale z cizího. „*Takže byl-li rod přísně exogamní, kmen, zahrnující všechny rody, byl právě tak přísně exogamní. Tím byl vyřízen poslední zbytek MacLennanových umělých konstrukcí.*“ (Engels 1967: 15)

Dalším důležitým přínosem podle Engelse bylo zjištění, že v rodu, organizovaném podle mateřského práva, Morgan „*objevil původní formu, ze které se vyvinul pozdější rod organizovaný podle otcovského práva, rod, s kterým se setkáváme u antických kulturních národů. Řecký a římský rod, které byly ovšem dosavadním dějepiscům hádankou, byly vysvětleny z indiánského rodu, a tím byla nalezena nová základna pro celou historii.*“ (Engels 1967: 15)

5 MATRIARCHÁT A PATRIARCHÁT V ARCHEOLOGII

Evžen Neustupný ve své knize *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě* z roku 1967 sledoval koncept patriarchátu optikou archeologa. Neustupný poznamenal, že když K. Marx a B. Engels mluvili o „otroctví v rodině“, výslovně uváděli, že tím mysleli takový typ rodiny, v níž jsou ženy a děti mužovými otroky. Starší děti byly stejně jako ženy cennými pracovními silami a jejich postavení ve výrobě muselo být proto přibližně stejné jako postavení ženy. Právo na děti měl především jejich otec, který je zplodil, ale který ovšem v podmínkách skupinového manželství nemusel být totožný s manželem ženy. V době neolitu pracovní síla dítěte patřila celému rodu, a proto muži netrvali na přesném určení otcovství. Když se však hospodářskou jednotkou stala rodina a ne rod a dítě pracovalo pouze pro tuto jednu rodinu, otec získal zájem o bezvýhradné právo na dítě. Zastánci těchto teorií usuzovali, že ve středoevropském eneolitu, ani jinde v podobných podmínkách, nebylo možné udržet matriarchát ve smyslu odvozování původu výhradně po matce.

Hlavou této rodiny byl muž - patriarcha, který se snažil soustředit pod sebe co nejvíce lidí, kteří by pro něj pracovali. Patriarchát ve středním eneolitu se vyznačoval určitou „tvrdostí“- ženy ani děti neměly většinou žádné hroby, byly obětovány při pohřbech mužů atd. V pozdním eneolitu dochází ke změně, ženy a děti se začínaly pohřbívat.

Doba železná středo-laténského typu byla charakteristická užíváním železa, které pronikalo i do zemědělské výroby a vyvrcholilo zavedením železné radlice. Jednotlivci byli vázáni společenskými a ekonomickými vztahy a vztahy přirozené, rodové začaly pomalu zanikat. Pro patriarchát jsou podle Neustupného významné dva mezníky - zavedení oradla a proniknutí železa do zemědělství. Tím začala doba eneolitická, kde hlavní produktivní člen byl muž, ženy se omezovaly na charakter služeb. Ve své eneolitické formě dovršila přirozená dělba práce svůj vývoj. (Neustupný 1967: 59 - 67)

5.1 Marija Gimbutasová

Marija Gimbutasová se narodila v roce 1921 v Litvě. V její rodině se nacházela řada doktorů, umělců a spisovatelů. Studovala na univerzitě ve Vilniusu. Ve dvaceti devíti letech jí byl udělen doktorát z archeologie, začala vydávat řadu publikací o Pobaltské a Litevské archeologii, folkloru a mytologii. Byla profesorkou evropské archeologie na Kalifornské Univerzitě v Los Angeles a zemřela na rakovinu v roce 1994.

Marija Gimbutasová se snažila ve svých studiích interpretovat na základě balkánského neolitu a eneolitu základ evropské historie. Je považována za autorku koncepce tzv. Staré Evropy (Old Europe), ve které Gimbutasová pokračovala v názorech výše zmíněných stoupenců myšlenky matriarchátu. Jednalo se o matriarchální civilizace, které se rozpínaly v Evropě v období neolitu a eneolitu.

(Elster 1994: 755-757)

Marija Gimbutasová navázala na tezi Verey Gordona Childa, že maloasijské zemědělské populace překročily kolem roku 6800 před Kristem Egejské moře, postupovaly do evropského vnitrozemí a usadily se v pásmu střední Evropy. Kolonisté přinesli do tohoto prostoru nejen zemědělství, ale i zárodky svébytné civilizace. Vznikla civilizace „Staré Evropy“. Kulturní rozdíly mezi Předním východem a „Starou Evropou“, jejichž hranici tvořilo pohoří Taurus, sahaly do období neolitu.

Archeologové odkryli pozoruhodnou náboženskou ikonografii z dob neolitu, jako například nástěnné malby, zobrazující ležící, stojící či klečící ženské postavy, které často držely v náručí dítě nebo zvíře. Dále archeologové našli ženské sošky, které badatelé spojovali s existencí matriarchálního kultu Velké Matky. Marija Gimbutasová charakterizovala Evropu v období neolitu a eneolitu jako velmi vyvinutou, prosperující a rovnostářskou matriarchální civilizaci. Opakem byly civilizace Předního východu, kde tyto charakteristiky vyspělosti podle Mariji Gimbutasové chyběly.

. Vrcholem civilizace „Staré Evropy“ byl podle Mariji Gimbutasové vinčanský komplex, který vznikl mezi lety 5400 až 5300 před naším letopočtem. Důležitou součástí byly rituály plodnosti spjaté s narozením, dozráváním a smrtí v paralele k vegetativnímu cyklu. Postava tzv. „Velké Bohyně“ sjednocovala tyto ideje. Existovalo několik témat, která v ikonografii zemědělských osad odpovídala rituálním praktikám. Jednalo se například o téma dospívající dívky v doprovodu mladých mužů nebo těhotné ženy, dále téma porodu a mateřství ve spojitosti s božstvy ženského pohlaví či smrt nebo znovuzrození. (Budil 2001: 442-447)

Marija Gimbutasová pokládala některé vinčanské stavby o více místnostech za pravěké chrámy kultu Velké Bohyně. Zdi byly převážně zdobeny červenou, modrou nebo bílou barvou s klikatým nebo meandrovitým vzorem. Marija Gimbutasová tvrdila, že v kultu „Staré Evropy“ stála „Ptačí bohyně“, která byla vyobrazena s charakteristickým obličejem bez úst, s velkým nosem nebo zobákem. Kromě „Ptačí bohyně“ se Gimbutasová zmiňovala také o „Hadí bohyni“ a „Madoně“ - ženě s ptačí nebo medvědí maskou, držící v náručí dítě. Podle Gimbutasové civilizace „Staré Evropy“ byla v několika vlnách zasažena invazí patriarchálních indoevropských a mnohem méně rozvinutých kmenů civilizace „kurganů“, kteří přicházeli z okolí střední Volhy, a tím došlo k zániku archaické matriarchální civilizace. První vlna patriarchálních společností byla kolem roku 4500 před Kristem.

V Evropské kultuře doby bronzové nalezneme dvě protichůdné a zcela odlišné tradice - autochtonní matriarchální tradici a patriarchální dominantní tradici. Marija Gimbutasová přišla s obdobným modelem, jako předložil Johann Jakob Bachofen o sto let dříve. (Tamtéž: 442-447)

5.2 Post-procesuální škola a Ian Hodder

Termín „post-procesuální“ (postprocessual) ukrývá varianty nově vzrůstajících přístupů. Tyto varianty jsou odlišné v mnoha směrech, ale zároveň explicitně všechny oddělují sebe samy od procesuálních myšlenek a praktik. (Cowgill 1993: 552)

Mezi hlavní představitele post-procesuální školy zařazujeme britského archeologa Iana Hoddera, který ve své knize *Domestikace Evropy (Domestication of Europe)* z roku 1984, vymezil dva pojmy. První z nich je „domus“, který označuje domestikovanou a kultivovanou část reality pod přímou kontrolou člověka. „Agrios“ se naopak vztahuje k divoké přírodě, která byla důležitá pro válečnická a iniciační bratrstva. (Budil, 2001, str. 42) Ian Hodder poukazoval na skutečnost, že v osadě Čatal Hoyuk, kterou zkoumala archeoložka Marija Gimbutasová, byly oltáře čistě domácího charakteru. Popírá tím tedy tvrzení Gimbutasové, že tyto budovy měly společensko-náboženský charakter. Podle Hoddera tyto stavby vznikly až později na Balkáně. (Hodder 2005: 189-191)

Jaký je hlavní rozdíl v pojetí dějin u M. Gimbutasové a I. Hoddera? Gimbutasová tvrdila, že v pátém a čtvrtém tisíciletí před Kristem se v Evropě střetly dva typy civilizací, které původně pocházely ze dvou geograficky oddělených celků. Zatímco Ian Hodder byl zastáncem názoru, že tyto civilizace představovaly dvě alternativní a soupeřící možnosti, které společně existovaly v rámci jednoho neolitického společenství. (Budil 2001: 447)

6 ZÁVĚR

Studium koncepce matriarchátu a patriarchátu se stalo jedním z nejdiskutovanějších témat u klasických evolucionistů v devatenáctém a dvacátém století, tuto skutečnost dokládá široké spektrum publikací vydaných v této době.

Klasický evolucionismus má své kořeny především v tradici osvícenství osmnáctého století. Darwinismus měl nepopíratelný vliv na zformování klasického evolucionismu, přesto většina badatelů, kterými jsem se zabývala, se ve svých spisech o Darwinovi téměř nezmiňovala nebo jen okrajově. Evolucionisté sahali svými studii hluboko do minulosti ve vývoji lidských dějin, nespokojili se pouze s biblickým výkladem. Představitelé evolucionistického směru se zajímali o původní archaické společnosti téměř z celého světa, jejich cílem bylo prostudovat něco dosud neobjeveného a neprozkoumaného.

Zastánci myšlenky prvotní matrilinearity a dominance ženského prvku početně převažovali nad zastánci patriarchátu, ke kterému bychom mohli zařadit například právníka Sira Henryho Mainea, který vycházel z předpokladu, že rané římské právo a hindské tradiční právo odrážejí existence a uspořádání archaické patriarchální indoevropské rodiny.

Myšlenku matriarchátu najdeme jak v dílech badatelů raného období dějin antropologie, tak především v období poloviny devatenáctého století, kdy se zformovala moderní antropologie. Prvotní zmínky o matriarchátu v moderních dějinách nalezneme u Josepha Françoise Lafitau, který se domníval, že matrilinearita u Irokézů a dalších severoamerických indiánských kmenů představuje analogii starověké matrilinearity, o které hovořil Hérodos. Za skutečného tvůrce hypotézy o matriarchátu je pokládán Johann Jakob Bachofen, který ve svém díle *Das Mutterrecht* vymezil jednotlivá vývojová stádia lidstva, která probíhala přes období heterismu, k matriarchátu a končila patriarchátem.

Výklad Henryho Mainea zpochybnil skotský badatel John Ferguson McLennan, který obrátil logiku jeho výkladu. Podle McLennana namísto patriarchální dispozice stále na počátku lidských dějin matrilineární společnost. McLennan získal pověst hlavního oponenta Henryho Mainea a také se z části zasloužil o vytlačení teze o patriarchálním uspořádání z hlavních proudů antropologického myšlení ve druhé polovině devatenáctého století.

Velmi významné pro šíření ideje matriarchátu byly i Morganovy teze, které zkoumal v knize *Ancient Society*. Základní organizační jednotku celého společenského systému představovala skupina sester, jejich dětí a všech potomků po ženské linii. V této době převládala rodina pokrevně příbuzných a rodina punaluanská. Z tohoto stavu se postupně vyvinula syndyasmická rodina a spolu s ní náznak otcovské moci.

Rovněž Edward Burnett Tylor chtěl pomocí přežitků prokázat historickou prioritu matriarchálního uspořádání. Je pokládán za zakládající postavu antropologické vědy, protože definoval předmět jejího zájmu - kulturu.

Ze zmíněných autorů čerpal Friedrich Engels, který se ve své knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* inspiroval především Morganem.

V archeologických vědách náležela ke stoupencům existence matriarchátu litevská archeoložka Marija Gimbutasová, která se svojí koncepcí tzv. Staré Evropy dokazovala prioritu matriarchálního uspořádání. Soudobá archeologie však pokládá její názory za anachronismus.

Navzdory tomu, že teorie matriarchátu a patriarchátu vzešla z předpokladů, které se ukázaly buď jako zcela mylné, nebo dobově podmíněné, diskuze o sociálním charakteru pravěkých společností výrazně stimulovali rozvoj antropologických a archeologických disciplín.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Barnes, R. H.: 1999 – Marriage by capture. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 5: 57-73.

Bonar, James.: 1895 – Friedrich Engels. *The Quarterly Journal of Economics* 10: 95-97

Budil, Ivo T.: 2001 – Za obzor západu. Proměny antropologického myšlení od Isodora ze Sevilly po Franze Boase. Praha: Triton.

Certeau de Michel.: 1980 – Writing vs. Time: History and Anthropology in the Works of Lafitau. *Yale French Studies* 59: 37-64

Cowgill, George, L.: 1993 – Distinguished Lecture in Archeology: Beyond Critizing New Archeology. *American Anthropologist* 94: 551-573

Davies Petr.: 2010 – Myth, Matriarchy and Modernity: Johann Jakob Bachofen in german culture, 1860-1945. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.

Elster, Ernestine S.: 1994 – Marija Gimbutas, 1921- 1994. *American Journal of Archeology* 98: 775-757.

Engels, Bedřich.: 1967 - Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Praha: Svoboda

Hodder, Ian.: 2005 – Socialization and Feasting at Catalhoyuk: A Response to Adams. *American Antiquity* 70: 189-191

Hodgen, Margaret T.: 1931 - The Doctrine of Survivals: The History of an Idea. *American Anthropologist* 33: 307-324.

Landman, Jakob H.: 1930 – Primitive Law, Evolution, and Sir Henry Sumner Maine. *Michigan Law Review* 28: 404-425.

Lowie Robert, H.: 1915 – Exogamy and the Classificatory Systems of Relationship. *American Anthropologist (New Series)* 17: 223-239

Lowie Robert, H.: 1917 - Edward B. Tylor. *American Anthropologist* (New Series) 19: 262-268.

Maine, Henry S.: 1908 – *Ancient Law. Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas.* London: John Murray Albemarle.

Malina, Jaroslav a kolektiv.: 2009 - *Antropologický slovník. Aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk.* Brno: Akademické nakladatelství CERM.

McLennan, J.F.: 1865 – *Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies.* Edinburgh: Adam and Charles Black.

Morgan, Lewis H.: 1954 - *Pravěká společnost.* Praha: Československá akademie věd.

Neustupny, Evžen.: 1967 – *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě.* Praha: Československá akademie věd.

Service, Elman R.: 1981 – *The Mind of Lewis H. Morgan.* *Current Anthropology* 22: 25-43.

Smellie, K.B.: 1928 – *Sir Henry Maine.* *Economica* 22: 64-94.

Tylor, Edward, B.: 1889 - *On a Method of Investigating The Development of Institutions: Applied to Laws of Marriage and Descendent.* *The Journal of the Anthropological Institute Great Britain and Ireland* 18: 245-272.

Van der Grijp, Paul.:1997 - *Pionerr of Untaught Anthropology: Recontextualizing Lexis Henry Morgan and his Kinship Perspective.* *Dialectical Anthropology* 22: 103-136

INTERNETOVÉ ZDROJE

Bamberger Joan – *The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society.* <<http://www.classics.ucsb.edu/mythF09/Bamberger.pdf>>

8 RESUMÉ

In my bachelor work entitled *The concept of patriarchy and matriarchy in the works of evolutionists of 19th and 20th century* I attempted to outline the origins and development of matriarchy and patriarchy in works of evolutionists in a broader historical, social and intellectual context. I was trying to explain the reasons why the supporters of matriarchy or patriarchy achieved their theses. The evolutionism movement played an important role in the history of anthropology. To understand the emergence and expansion of the idea of matriarchy or patriarchy it is necessary to pay an attention to the historical and cultural roots. This theme exceeds the field of anthropology, it is in other disciplines, for example in law or archeology.

9 PŘÍLOHY

1 Morganova vývojová stádia v dějinách lidstva (Morgan 1954: 48-49)

- I. Nejnižší stupeň divoštství začal „dětstvím“ lidstva a skončil používáním ryb jako potravy a využívání ohně. Do tohoto období spadají počátky artikulované řeči. Do historické doby se nezachoval žádný kmen na tomto vývojovém stupni.
- II. Střední stupeň divoštství začal lovem ryb a používáním ohně a skončil vynálezem luku a šípu. Důležitá je zde migrace. Na tomto vývojovém stupni zůstali australští domorodci.
- III. Nejvyšší stupeň divoštství začal vynálezem luku a šípu a skončil vynálezem hrnčířství. Sem bychom mohli zařadit kmeny Severní a Jižní Ameriky v době jejich objevení.
- IV. Nejnižší stupeň barbarství je charakteristický hrnčířskou výrobou. Přejít na vyšší stupeň se na východní polokouli vyznačoval domestikací zvířat a na západní polokouli pěstováním kukuřice a jiných plodin.
- V. Střední stupeň barbarství začalo na východní polokouli chovem zvířat a na západní polokouli pěstováním plodin s pomocí zavlažování. Za jeho konec můžeme označit dobu, když se začala tavit železná ruda. Na tomto stupni jsou středoamerické indiánské kmeny.
- VI. Nejvyšší stupeň barbarství začal výrobou železa a skončil vynálezem hláskové abecedy a užíváním písma k literární tvorbě. Na tomto stupni byly například řecké kmeny za dob Homéra, italské kmeny před založením Říma.
- VII. Stupeň civilizace začíná rozšířením písma. Dělí se na civilizaci antickou a moderní.